

Mr. Bego Omerčević

PRIVREĐIVANJE NA TLU DANAŠNJE BOSNE I HERCEGOVINE U KASNOANTIČKOM RAZDOBLJU

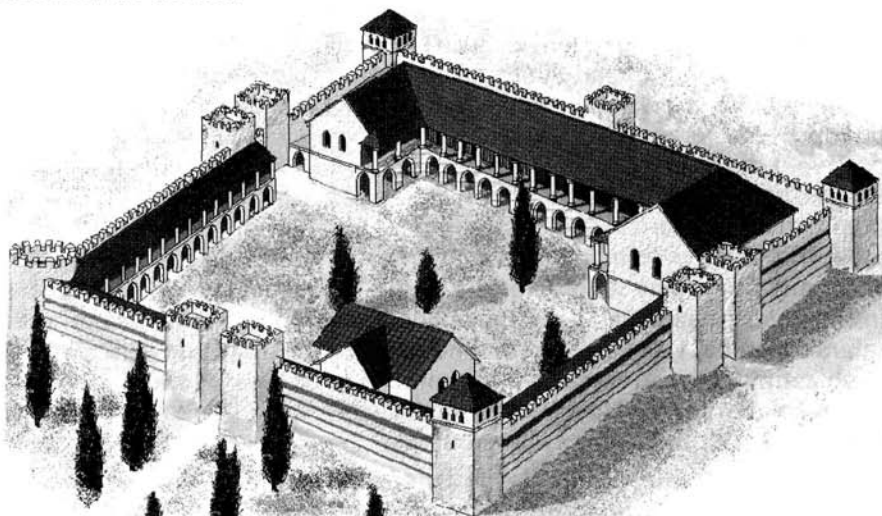
Illirsko stanovništvo se bavilo zemljoradnjom i stočarstvom, a u određenoj mjeri i vinogradarstvom. Analizom organskog materijala, na lokalitetima ilirskih sojeničkih naselja u Ripču i Donjoj Dolini, na primjer, utvrđeno je da su stanovnici tih naselja uzgajali od žitarica pšenicu, ječam i proso, te mahunarke, a od stoke svinje, kao i ovce i koze. Dolaskom Rimljana poljoprivreda je znatno usavršena, prvenstveno zemljoradnja i vinogradarstvo. Uzgoj agrikultura je bio određen prirodnim uvjetima, reljefom i klimom u prvom redu. Naša zemlja nikada nije predstavljala oblast poznatu po proizvodnji žitarica, izuzev sjevernih, peripanonskih dijelova, te nešto u unutrašnjosti, u dolinama rijeka, ni u rimsko doba žitarice nisu u nekoj većoj mjeri uzgajane na prostorima Bosne i Hercegovine. Ipak, ratarstvo je bilo prilično zastupljeno, o čemu svjedoče nalazi plugova, motika i drugih ratarskih oruđa. Vinova loza i masline su uzgajane u prilično velikoj mjeri u oblastima sa sredozemnom klimom. Vinova loza je gajena čak i u unutrašnjosti Bosne, što svjedoče materijalni tragovi kulta boga Libera (Dionizija), zaštitnika vina i vinogradara¹.

Na prostorima današnje Bosne i Hercegovine, u rimsko doba, treba razlikovati ekstezivnu poljoprivredu, koja je predstavljala osnovnu privrednu granu slobodnog starosjedilačkog stanovništva, te intenzivnu poljoprivredu, odnosno uzgoj agrokultura na posebnim poljoprivrednim imanjima koja je podizala država, a na kojima je radila robovska radna snaga. Ekstezivnom poljoprivredom slobodno stanovništvo je obezbjeđivalo sebi najnužnije životne potrebštine, i jasno je da, usljed niske produktivnosti, tu i nisu postizani neki veliki prihodi. Treba naglasiti da su Rimljani prisvojili najbolja zemljišta, koja su dodjeljivana veteranima i kolonistima, dok je slobodnom domaćem stanovništvu prepušten ostatak. S druge strane, državna poljoprivredna dobra (*villae rusticae*), koja su kod nas utvrđena u Mogorjelu i Višićima, postizala su značajne prinose. Na njima su radili robovi, a ulaskom Carstva u krizu i pomanjkanjem robovske radne snage ta gazdinstva su dijelove zemljišta izdavala pod zakup slobodnim seljacima. Oni su, na taj način, dolazili u zavisan položaj, položaj kolona.

U vrijeme kasne antike vladaju drugačiji agrarni odnosi nego u ranoj antici. Robovi više ne predstavljaju osnovnu proizvodnu snagu, nego su to sada koloni. Velika ekonomska kriza, koja je u to vrijeme vladala u Carstvu, odrazila se na smanjenje broja novih robova s jedne, te na propadanje i siromašenje samostalnih zemljoradnika i sitnijih zemljoposjednika.

1) Treba napomenuti da je u prošlosti vegetacija naših krajeva bila nešto drugačija nego danas. Priobalni krajevi Dalmacije bili su znatno šumovitiji, a vinova loza uspijevala je i u sjevernim krajevima Bosne. Tradicija vinogradarstva u unutrašnjosti Bosne održala se sve do 17. stoljeća.

Osiromašeni seljaci i sitni zemljoposjednici se stavljaju pod “zaštitu” krupnijih zemljoposjednika. Na taj način dolazi do postepenog nestajanja slabijih i sitnijih poljoprivrednih dobara i do pojave velikih gazdinstva – latifundija, na kojima su glavna radna snaga najamni radnici, odnosno koloni. Država je imala svoj interes u osnivanju latifundija, jer je na njima ostvarivana značajna proizvodnja, a proizvodi su se koristili za izdržavanje vojske. Carska vlast je izdala nekoliko uredbi kojima se reguliraju pitanja odnosa latifundija i kolona.

Vila u Mogorjelu – rekonstrukcija

Na području Bosne i Hercegovine, arheološkim istraživanjima, otkrivena su neka od kasnoantičkih poljoprivrednih gazdinstava – latifundija: Mogorjelo kod Čapljinje, Suvaja kod Bosanske Dubice, Gradina u Karauli kod Kaknja, itd. Mogorjelo je detaljno istražen i utvrđeno je da su tu nalazila *villa rustica* još u doba rane antike. U vrijeme kasne antike, u Mogorjelu se nalazilo središte velikog poljoprivrednog dobra, dobro utvrđena vila, s bedemima i kulama (*castron*), koji su služili za odbranu od napada barbara. Tu su se uzgajale masline, vinova loza i južno voće. U Suvaji, kod Bosanske Dubice, također su otkriveni ostaci kasnoantičkih građevina, i utvrđeno je da se također radi o jednoj latifundiji, na kojoj su se proizvodile žitarice. Žitarice nisu bile korišćene u ishrani, nego i za spravljanje piva. To je bilo vrlo popularno piće, a Sveti Jeronim je zapisao da se u narodu zvalo *sabaia*. Amijan Marcelin tvrdi da je pivo sirotinjsko piće. Međutim, koliko je ono bilo popularno, među Ilirima, svjedoči i to što su cara Valensa, Ilira porijeklom, podrugljivo zvali *Sabaiarius*, jer je jako volio pivo². Ali, nije samo pivo predstavljalo piće po kome su bili poznati naši krajevi. Rimski pisci svjedoče o izuzetno kvalitetnim vinima iz provincije Dalmacije koja su se izvozila u Italiju.

2) Aleksandar STIPČEVIĆ, *Iliri*, str. 70.

Stočarstvo je, također, predstavljalo značajnu djelatnost. Iliri su poznati kao uzgajatelji stoke, što je našlo odraza i u njihovoj religiji: bog Silvan (*Vidas*) je predstavljen kao čovjek s kozjim nogama i rogovima, te s pastirskom sviralom. Prema nekim piscima i samo ime plemena Dalmati potiče od riječi *delmē*, što na današnjem albanskom znači ovca. S obzirom na prirodne uvjete Bosne i Hercegovine, koja je dobrim dijelom planinska zemlja s prostranim pašnjacima, stočarstvo svakako nije stagniralo ni u doba kasne antike. Pretpostavlja se da je propadanjem sitnih poljoprivrednih gazdinstava i formiranjem latifundija došlo do viška radne snage, pa su ljudi odlazili u planine i bavili se stočarstvom. Čini se da je proizvodnja stoke prilično bila razvijena, te da se sa stokom trgovalo. To svjedoče nalazi kasnoantičkog novca na planinskim platoima. Prema svjedočenju pisca Priscusa, koji je 448. godine, proputovao Panonijom, tamošnje stanovništvo je pilo medovinu koju je nazivalo *medos*³. Iliri su i ranije bili poznati po spravljanju i konzumiranju tog pića, a ovaj podatak govori da se, i u ovo doba, značajnije proizvodila medovina, iz čega se može zaključiti da je kao grana poljoprivrede bilo zastupljeno i pčelarstvo.

Ilirske oblasti, posebno prostori današnje Bosne i Hercegovine, i u antičko doba su bile poznate po svojim rudnim bogatstvima, što je bio i jedan od razloga rimskog osvojenja ovih krajeva. Zbog toga je, po dolasku Rimljana, rudarstvo bilo najizraženija privredna djelatnost. Veći broj rimskih rudnika je utvrđen na području tzv. srednjobosanskog rudogorja, odnosno u okolini Kiseljaka, Fojnice i Kreševa, u dolini rijeke Lašve i u Uskoplju, gdje se uglavnom vadilo ili ispiralo zlato, a u manjoj mjeri i srebro. Značajna rudarska oblast je bilo područje *Argentarie*, odnosno današnje Srebrenice, gdje se eksploatirala ruda olova i srebra. Treća rudarska oblast je bila područje sjeverozapadne Bosne, odnosno doline rijeka Sane i Japre, i tu se eksploatirala željezna ruda. Prihodi ovih rudnika su bili izuzetno visoki, što najbolje ilustruje podatak kojeg donosi rimski pisac Plinije Stariji, a koji kaže da se, u vrijeme cara Nerona (54-68), iz rudnika na današnjim bosanskim prostorima, vadilo i po 17 kg zlata na dan. Pjesnik Stacije, zlato spominje kao dalmatinski metal, a Marcijal spominje Dalmaciju kao zlatonosnu zemlju⁴. Zlato i srebro uglavnom je izvoženo za potrebe kovnica novca, od kojih su najbliže Bosni bile kovnice u Sisciji (današnjem Sisku) i Sirmiju (Sremska Mitrovica), dok je željezo izvoženo za potrebe radionica u kojima se pravilo oružje i vojna oprema, a koje su se, također, nalazile u spomenuta dva grada. U neposrednoj blizini rudnika, ne samo da se talila željezna ruda, nego su postojale kovačnice i manje radionice u kojima su se izrađivali predmeti od željeza.

U vrijeme kasne antike, prilično se izmijenilo stanje, i rudarska proizvodnja, općenito, stagnira. Tome su svakako doprinijele opće političke prilike u Carstvu, velika ekonomska kriza, pa i vojna situacija u ilirskim krajevima (provale i napadi barbara). Ne treba, međutim, shvatiti da je

3) Isto.

4) Enver IMAMOVIĆ, *Bosna i Hercegovina...*, str. 31; Esad PAŠALIĆ, *Antička naselja i komunikacije u Bosni i Hercegovini*, Zemaljski muzej Sarajevo, 1960, str. 91.

proizvodnja u rudnicima doslovno prestala; mnogi rudnici su, vjerovatno, u manjoj mjeri radili tokom čitavog kasnoantičkog razdoblja, ali uglavnom za neke lokalne potrebe, jer su u to doba neke komunikacije bile nesigurne za javni promet. Rudnici srednjobosanskog rudogorja i rudnici u sjevero-zapadnoj Bosni su radili tokom IV stoljeća, ali su rad obustavili početkom V stoljeća, prilikom invazije Zapadnih Gota. Rad ovih rudnika može se pratiti i numizmatičkim nalazima. Tako je, na primjer, u rudarskom rejonu Japre, nađen veliki broj rimskog novca iz IV stoljeća, mnogo više nego iz III, što upućuje na zaključak da su rudnici željeza, u tom kraju, najaktivnije radili upravo u IV stoljeću. O obimu rudarske proizvodnje, u tom kraju, najbolje govori podatak da se tu i danas nalazi preko milion tona željezne troske iz rimskog doba⁵. Veliki rudnici srebra u istočnoj Bosni, odnosno u području Argentarie, radili su sve do sredine IV stoljeća. Od tada su učestali napadi barbarskih naroda, a ovo područje, u ekonomskom pogledu, naročito strada nakon 375. godine, kada su Zapadni Goti opustošili Panoniju. I ovdje je rudarska proizvodnja bila intenzivna, tako, na primjer, preliminarni rezultati pregleda naslaga jalovine 50-tih godina XX stoljeća pokazuju da je iskopano preko 800 000 tona rude, od čega je dobijeno oko 50 000 tona čistog olova, te 120 tona srebra⁶.

Srednjobosanski i zapadnobosanski rudnici nisu prekinuli proizvodnju sve do početka V stoljeća. Nakon pohoda Zapadnih Gota, koji su prešli i preko ovog područja, bosanski rudnici su smanjili proizvodnju, prvenstveno zbog nedostatka tržišta, jer su svojim proizvodima prvenstveno snabdijevali kovnice i tvornice novca u Sisciji i Sirmiju, koje su u to doba definitivno prestale s radom. Od tada, ti rudnici ili nisu aktivni, ili proizvode male količine rude za lokalne potrebe. U vrijeme vladavine Ostrogota, obnavljan je i rad rudnika. Prema svjedočenju Kasidora, prema naredbi kralja Teodorih iz 508. godine, knez (comes) Simon obnavlja rudnike željeza u Dalmaciji, odnosno u porječju Japre i Sane. Ti rudnici su radili tokom vladavine Istočnih Gota, a svakako i u Justinijanovo doba, a s radom prestaju tokom avarsko-slavenske najezde krajem VI i početkom VII stoljeća.

Uz rudnike su postojale i talionice i radionice u kojima se sirovina obrađivala, tako da se može govoriti i o **metalurgiji**. Uz te radionice su se nalazile i kovačnice koje su radile za potrebe rudnika. Međutim, glavne radionice, u kojima se izrađivalo oružje i vojna oprema, nalazile su se u dva velika panonska centra – Sisciji i Sirmiju, tako da se iz naših krajeva uglavnom izvozilo sirovo željezo.

Sudeći po arheološkim nalazima, kod Ilira je bilo zanatsvo na relativno visokom nivou. To se prvenstveno odnosi na grnčarstvo, koje je pojavom lončarskog kola (preuzeto od Kelta) znatno usavršeno, potom na kovački zanat, te na druge zanate kod obrade metala (izrada oružja, ratne opreme, nakita, itd). Izrada tkanina i odjeće također se mora spomenuti, kao i

5) Esad PAŠALIĆ, isto, str. 93.

6) Ing. Mehmed RAMOVIĆ, *Obim rudarske djelatnosti u srebreničkom kraju tokom rimskog doba i srednjeg vijeka*, Clanci i građa za kulturnu istoriju istočne Bosne, IV, Zavičajni muzej, Tuzla 1960.

klesarstvo. Međutim, dolaskom Rimljana, zanatstvo kod Ilira se nije dalje razvijalo, nego je i dalje ostalo na starim osnovama. Rimske vojne jedinice, raspoređene po Iliriku, kao i italiski kolonisti, uglavnom su bili snabdijevani zanatskim proizvodima iz Italije. Dakle, u to vrijeme, zanatski proizvodi uglavnom su se uvozili, tako da nije bilo ni potrebe za nekom većom zanatskom proizvodnjom.

U vrijeme kasne antike stanje se, u ovom pogledu, izmijenilo. Vojne jedinice, kao najveći potraživači i potrošači zanatskih izrađevina, povukle su se sa naših prostora, tako da su trgovačke veze znatno oslabile. Zanatstvo se, na našem području, tada jače razvija. Na otkopanim vilama, iz ovog perioda, česte su posebne prostorije uređene kao kovačke radnje u kojima su se pravili i popravljali alati za potrebe tog poljoprivrednog dobra. Kovački zanat je bio, dakle, dosta razvijen, iako se može tvrditi da su se, barem u ranijem periodu kasne antike, neki proizvodi uvozili iz, ne tako dalekih, kovačkih radionica u Sisciji i Sirmiju. Međutim, u municipijima su, svakako, postojali barem oni obični zanati koji su radili za lokalne potrebe. Pored kovača, tu su, na prvom mjestu, bili graditelji, zidari i tesari, koji su izvodili radove u okviru lokalne zajednice. Na prostorima naše zemlje, nađeno je dosta zidarskog i tesarskog alata (čekići, bradve, svrdla, itd). Tu su, također, bili i klesari, od kojih su neki bili vrlo vješti, što svjedoče nađeni fragmenti bogato ukrašenih kamenih ornamenata u ostacima zgrada, kao i nadgrobni spomenici. Lončarstvo je i u ovom vremenu predstavljalo značajnu djelatnost, ali ono nema nekih specifičnosti u odnosu na ranoantički period. I dalje se izrađivala rimska keramika, amfore, pitosi i druge posude, koje su nakon oblikovanja bojene i ukrašavane bojama. Pored toga, izrađivala se i keramika grube fature, koja potječe još iz prahistorije. Treba spomenuti i proizvodnju građevinskog materijala – opeke, koja je, sve do početka V stoljeća, predstavljala značajnu privrednu djelatnost. Iako je u, naše krajeve, cigla i crijep dopremana i uvozom iz Italije (opeka sa žigom PANSIANA), ipak je u Bosni postojao veći broj ciglana i ciglarskih pogona. Vjerovatno je najznačajnija bila ona u današnjem Sarajevu, koja je proizvodila opeku sa žigom MAXIMIN. Pored Sarajeva, ciglane su postojale i u Ljusini kod Bosanske Krupe, Dobrljevu kod Šipova, itd.

Posebno treba spomenuti izradu tkanina i odjeće, kao i izradu obuće. Izrada nekih tkanina (vune) i u ovo doba predstavlja jednu od osnovnih grana kućne radinosti. Međutim, iz historijskih izvora znamo za radionice za izradu tkanine u Basijanu (u današnjem Sremu), koje su 425. godine premještene u Salonu, pa se može pretpostaviti da su naši krajevi snabdijevani iz tih radionica. O samoj izradi tkanine i odjeće, prilično malo se zna, ali reljefni spomenici pružaju dosta više podataka o izgledu odjeće i odijevanju ljudi na našim prostorima u kasnoantičko doba. Nošnja se malo razlikovala od nošnje iz vremena rane antike. U osnovi se tu može napraviti razlika između gradske i seoske nošnje. Muška odjeća se sastojala od *dalmatike*⁷, vunene košulje koja je dosezala do koljena, a preko nje se

7) Dalmatika je potekla sa područja provincije Dalmacije, vremenom je postala omiljenom odjećom rimskih careva, te liturgijskom odjećom u Katoličkoj crkvi.

prebacivao *sagum*, ogrtač koji se na desnom (rjeđe lijevom) ramenu pričvršćivao kopčom (fibulom). Kako se vidi, na nekim reljefima, ogrtač se nekada zabacivao i podvezivao tako da obje ruke budu slobodne. Ženska odjeća je bila dosta raznovrsnija, ali se uglavnom sastojala od duge haljine s rukavima, čiji je donji dio bio naboran. Žene su, na glavama, nosile mahramu koja je padala na ramena ili kapu. Od obuće, najčešći su opanci, a rjeđe čizme.

U dalmatinskom zaleđu je nađeno mnoštvo nakita (fibula, naušnica, ogrlica, itd) koji nije samo uvozni nego je izrađivan i u našim krajevima. Treba spomenuti da je, po svemu sudeći, u Paniku kod Bileće, postojala staklarska radionica.

U periodu kasne antike privreda stagnira, i to iz više razloga. Opća nesigurnost i inflacija novca negativno su se odrazili na trgovce, tako da se oni ne usuđuju putovati, niti ulagati značajnija sredstva. Razvojem zanatstva domaće tržište se podmiruje domaćim proizvodima, tako da trgovina s inozemstvom više i nije potrebna. Od tada se trgovačka djelatnost obavlja na lokalnom nivou, a kao platežno sredstvo se koristi "stari novac", kako se to spominje u nekim izvorima. Iako, za to, nema neposrednih izvora, vjerovatno je ekonomska i politička kriza pogodovala zelenaštvu i lihvarstvu, pa su oni, koji su to znali iskoristiti, postajali bogati ljudi.

LITERATURA

- **Arheološki leksikon Bosne i Hercegovine, opšti leksikografski dio, tom 1**, Zemaljski muzej, Sarajevo 1988.
- **Arheološki leksikon Bosne i Hercegovine, tom II**, izd. Zemaljski muzej, Sarajevo 1988.
- **Arheološki leksikon Bosne i Hercegovine, tom III**, izd. Zemaljski muzej, Sarajevo 1988.
- **Socijalistička republika Bosna i Hercegovina**, separat iz Enciklopedije Jugoslavije, izd. Leksikografski zavod, Zagreb 1983.
- **Enciklopedija Leksikografskog zavoda**, Zagreb 1966.
- 1. **Marko BABIĆ**, *Istraživanje ostataka antičkog naselja u Vidovicama*, Članci i građa za kulturnu istoriju istočne Bosne, knj. XIII, Tuzla 1980, str. 123-134.
- 2. **Đuro BASLER**, *Bazilike na Mogorjelu*, "Naše starine", Godišnjak Zemaljskog zavoda za zaštitu spomenika kulture V, Sarajevo 1958, str. 45-62.
- 3. **Đuro BASLER**, *Arheološko nalazište Ckvina u Makljenovcu kod Doboja*, Članci i građa za kulturnu istoriju istočne Bosne, knj. IV, Tuzla 1960, str. 75-88.
- 4. **Đuro BASLER**, *Arhitektura kasnoantičkog doba u Bosni i Hercegovini*, "Veselin Masleša", Sarajevo 1972.

5. **Đuro BASLER**, *Kasnoantičko doba*, u knjizi *Kulturna istorija Bosne i Hercegovine*, "Veselin Masleša", Sarajevo 1984, str. 309-365.
6. **Ivo BOJANOVSKI**, *Doba Rimskog carstva (principat)*, Arheološki leksikon Bosne i Hercegovine, tom I, Zemaljski muzej, Sarajevo 1988, str. 30-36.
7. **Ivo BOJANOVSKI**, *Prilozi za topografiju rimskih i predrimskih komunikacija i naselja u rimskoj provinciji Dalmaciji*, Godišnjak Centra za balkanološka istraživanja, Akademija nauka i umjetnosti Bosne i Hercegovine, Sarajevo 1981.
8. **Ivo BOJANOVSKI**, *Kasnoantički kaštel u Gornjim Vrbljanima na Sani*, Glasnik Zemaljskog muzeja, Nova serija, Arheologija, XXXIV, Sarajevo 1979, str. 105-126.
9. **Ratimir GAŠPAREVIĆ**, *Bosna i Hercegovina na geografskim kartama od prvih početaka do kraja XIX vijeka*, Djela, knj. XXXVII, Akademija nauka i umjetnosti Bosne i Hercegovine, Odjeljenje društvenih nauka, knj. 22, Sarajevo 1970.
10. **Dr. Enver IMAMOVIĆ**, *Prostor Bosne i Hercegovine u prethistoriji i antici*, u knjizi *Bosna i Hercegovina od najstarijih vremena do kraja Drugog svjetskog rata*, Bosanski kulturni centar, Sarajevo 1998.
11. **Dr. Enver IMAMOVIĆ**, *Problem ubikacije Stridona, rodno mjesto sv. Jeronima*, Godišnjak društva istoričara, XXVIII-XXX, 1979, str. 1-18.
12. **Vjekoslav KLAIĆ**, *Poviest Bosne*, izd. "Svjetlost", Sarajevo 1990. (fototip izdanja iz 1882).
13. **Milica D. KOSORIĆ**, *Spomenik Mitrinog kulta iz okoline Zvornika*, Članci i građa za kulturnu istoriju istočne Bosne, knj. VI, Tuzla 1965, str. 49-56.
14. **Dr. Mihovil MANDIĆ**, *Bosna i Hercegovina u rimsko doba*, u knjizi *Povijest Bosne i Hercegovine*, izd. HKD "Napredak", Sarajevo 1998, str. 121-137.
15. **Esad PAŠALIĆ**, *Period rimske vladavine do kraja III stoljeća naše ere*, u knjizi *Kulturna istorija Bosne i Hercegovine*, "Veselin Masleša", Sarajevo 1984, str. 191-303.
16. **Esad PAŠALIĆ**, *Antička naselja i komunikacije u Bosni i Hercegovini*, Zemaljski muzej, Sarajevo 1960.
17. **Veljko PAŠKVALIN**, *Doba kasne antike (Dominat)*, Arheološki leksikon Bosne i Hercegovine, tom I, zemaljski muzej, Sarajevo 1988, str. 37-40.
18. **Mehmed RAMOVIĆ**, *Obim rudarske djelatnosti u srebreničkom kraju tokom rimskog doba i srednjeg vijeka*, Članci i građa za kulturnu istoriju istočne Bosne, knj. IV, Tuzla 1960, str. 33-43.
19. **Dimitrije SERGEJEVSKI**, *Doba rimske vladavine*, u knjizi *Kulturna istorija Bosne i Hercegovine*, izd. "Narodna prosvjeta", Sarajevo 1955.
20. **Marko VEGO**, *Postanak srednjovjekovne bosanske države*, "Svjetlost", Sarajevo 1982.

Summary

During late ancient times the territory of Bosnia and Herzegovina was the component of the Roman Empire. The Roman authorities tried to use those territories materially.

Resources which they got (gold, silver, lead and other materials) they drove them to Rome regularly.

In relation to the past economy progressed on the territory of present Bosnia and Herzegovina in the late ancient time.

Economic prosperity was contributed because of geographical rich soil in Bosnia and Herzegovina in relation to Roman Empire, plenty and various of natural resources and even more interest of imperial authorities for intensified production, in the context of exiting of economic's branches and with starting of the new activities. People, who worked there, were Illyrian.

Economic transformation on the territory of Bosnia and Herzegovina was result rising standard of living between Illyrian tribes on higher level. However with decadence of West Roman Empire, the system of economy was ruined on the territory of present Bosnia and Herzegovina, too.